

Konrad Bobiatyński

Wydział Historii
Uniwersytet Warszawski

ORCID 0000-0002-9832-3048

**Sejmik oszmiański
jako forum walki politycznej
w drugiej połowie XVII w.****Słowa kluczowe:**

sejmiki powiatowe, posłowie ziemscy, rywalizacja polityczna, stronnictwa magnackie, klientela

Badania nad staropolskim parlamentaryzmem, jak też lokalnymi strukturami politycznymi niewątpliwie przeżywają znaczący rozkwit w ostatnich kilku dziesięcioleciach¹. Niestety stwierdzenie to tylko częściowo można odnieść do Wielkiego Księstwa Litewskiego. Powody tego są różnorodne: pozostawiający dużo do życzenia stan zachowania bazy źródłowej, utrudniony (od początku 2020 r.) dostęp do archiwów i bibliotek, najpierw na skutek ograniczeń epidemiologicznych, następnie w rezultacie sytuacji wojskowej oraz politycznej w Rosji, Ukrainie i Białorusi, a wreszcie relatywnie niewielkie grono „lituanistów”, zdecydowanie niewystarczające, aby podolać wszystkim wyzwaniom badawczym.

Niestety, ciągle nie ukazała się żadna całościowa edycja litewskich aktów sejmikowych. Na szczęście ten stan rzeczy niebawem powinien ulec zmianie, gdyż do druku zostały już przygotowane materiały z województw nowogródzkiego i wileńskiego (te ostatnie jednak wyłącznie do połowy XVII w.). W znacznie wcześniejszej fazie opracowania są obecnie akta województwa połockiego (XVI–XVIII w.), jak też sejmiku trockiego, ale tylko z okresu panowania dwóch ostatnich polskich królów. Dysponujemy już wydawnictwem akt kowieńskich z lat

¹ Zob.: R. Kołodziej, M. Zwierzykowski, *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Poznań 2012; K. Łopatecki, *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 14/2, 2015, s. 30–34.

1733–1795². Ponadto należy wspomnieć, że historycy litewscy wydali instrukcje sejmikowe na Sejm Czteroletni, a białoruski badacz Jewgien Aniszczenka różne materiały sejmikowe z okresu panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego³.

Tylko trzy litewskie sejmiki – brzeski, trocki i wileński (ten ostatni niestety wyłącznie w odniesieniu do XVIII w.) doczekały się dotychczas osobnych monografii⁴. Traktują one głównie o aspektach prawno-ustrojowych funkcjonowania tych zjazdów, pozostawiając na dalszym planie analizę bieżącej walki politycznej. Oczywiście rywalizację fakcyjną na forum lokalnym badali historycy zajmujący się kolejnymi kampaniami przedsejmowymi, czy też predelekcyjnymi, niemniej ciągle cierpimy na niedostatek ujęć syntetycznych, obejmujących dłuższy okres. W odniesieniu do XVII w. (do końca panowania Jana III Sobieskiego) nie mamy – poza pracami Konrada Bobiatyńskiego⁵, Diany Koniecznej⁶ i Henryka Wisnera⁷ – prób analiz działalności sejmików „drugiego rzędu”, które pozostawały w cieniu sejmików „górných” – czyli w przypadku Wielkiego Księstwa Litewskiego przede wszystkim wileńskiego, żmudzkiego czy też trockiego. Za jeden z takich zjazdów należy uznać z pewnością sejmik oszmiański.

Powiat oszmiański powstał w wyniku reformy administracyjnej Zygmunta II Augusta, mającej miejsce w latach 1565–1566. Choć był terytorialnie największym z pięciu powiatów wchodzących w skład województwa wileńskiego (liczył ok. 16 tys. km kw.), to w skali całego państwa litewskiego stanowił raczej okręg sejmikowy średniej wielkości. Co ciekawe, w symbolicznej hierarchii politycznej Oszmiana zajmowała drugie miejsce po Wilnie – nie tylko w województwie, ale i w skali całej Litwy, a po unii lubelskiej posłowie oszmiańscy zajęli bardzo

² *Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, wyd. M. Jusupović, Warszawa 2019.

³ *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, wyd. R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius 2015; Я.К. Анішчанка, *Збор твораў у 6 т., т. 5: Абывацелі правінцыі: Інструкцыі шляхецкіх сеімікаў беларускіх земляў ВКЛ (Літоўская правінцыя)*. Зб.дакум, Мінск 2009.

⁴ D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzesko-litewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2013; A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000; R. Jurgaitis, *Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Kaunas 2007.

⁵ K. Bobiatyński, *W walce o hegemonię. Rywalizacja polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1667–1674*, Warszawa 2016.

⁶ D. Konieczna, *Zmagania dworu z opozycją litewską przed sejmem grodzieńskim z lat 1678–1679*, w: *Król Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1674–1683*, red. D. Milewski, Warszawa 2016, s. 73–87; eadem, *Litewska kampania sejmikowa przed sejmem warszawskim z 1677 roku*, „Rocznik Lituanistyczny” 3, 2017, s. 81–93.

⁷ H. Wisner, *Przedsejmowy sejmik nowogródzki w latach 1607–1648*, PH 69/4, 1978, s. 677–693.

wysokie piąte miejsce w izbie poselskiej, zaraz po wileńskich⁸. Oczywiście nie mogło odpowiadać to ich realnym wpływom politycznym.

Już na wstępie warto zwrócić uwagę na „geograficzną” zależność przebiegu obrad na sejmiku oszmiańskim od tego, co w tym samym czasie działo się w Wilnie. Oba miasta dzieliła odległość tylko ok. 60 km i znamy przypadki, gdy z litewskiej stolicy próbowano wpływać na przebieg obrad w Oszmianie. Bardzo specyficzna sytuacja miała miejsce na przykład na początku lutego 1666 r. Na sejmik przedsejmowy do Oszmiany przyjechał wówczas sam hetman polny Michał Kazimierz Pac, który objął dyрекcję nad obradami. Pomimo to szlachta nie chciała wybrać na jednego z posłów jego klienta, starosty starodubowskiego Piotra Rudominy Dusickiego: „i już były kreski przeszły, które dawali na JM pana Brzuchańskiego [zapewne Stefana, podsędka słonimskiego – K.B.]”. Pacowie nie zamierzali jednak tego zaakceptować, a z Wilna skuteczną interwencję przeprowadził przywódca stronnictwa, kanclerz Krzysztof: „Co postrzegłszy do jutra odłożyli, *interim per noctata* wszystko pomieszała, bo z Wilna cztery beczki wina i dwanaście miodu wzięto do Oszmiany. Jako widzę, że przepiją i przejedzą wolności i prawa swoje. Żał się Boże, że się szczycą być narodem wolnej Rzeczypospolitej” – jak z gorczycą skonstatował sługa księcia Bogusława Radziwiłła, Krzysztof Dobkiewicz⁹.

Bardzo interesujące wyniki przynosi analiza struktury społeczno-własnościowej szlachty oszmiańskiej. Pomocą służyć tutaj może monumentalna praca Czesława Jankowskiego¹⁰, ale przede wszystkim zachowane do naszych czasów źródła podatkowe (taryfy podymnego)¹¹. Ich egzegeza wyraźnie pokazuje, że w drugiej połowie XVII w. na terenie tego powiatu nie znajdziemy wielkich la-

⁸ Plan izby poselskiej: Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, Warszawa 1903, t. 4, s. 214. Również oszmiański starosta grodowy zajmował pierwsze miejsce w hierarchii tego urzędu, a jego dobra w pierwszej połowie XVII w. liczyły 247 dymów (H. Lulewicz, *Elita polityczno-społeczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVII wieku*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. T. Wasilewskiego w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1984, s. 39, 60).

⁹ K. Dobkiewicz do B. Radziwiłła, Wilno, 7 II 1666, AGAD, AR, dz. V, 3089/4, s. 38–42; zob. też K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac. Wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2008, s. 166–167; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie wobec rokoszu Jerzego Lubomirskiego w latach 1664–1667*, praca doktorska napisana pod kierunkiem dr. hab. T. Wasilewskiego w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1979, s. 222.

¹⁰ C. Jankowski, *Powiat oszmiański: materiały do dziejów ziemi i ludzi*, cz. 1–4, Petersburg 1896–1900.

¹¹ *Metryka Litewska. Rejestry podymnego. Województwo wileńskie 1690 r.*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 1990 (taryfa powiatu oszmiańskiego na s. 111–199).

tyfundiów¹². Relatywnie silną pozycję miała tzw. szlachta średnia, niepowiązana ścisłymi więzami ekonomicznymi z magnackimi patronami i zachowująca często wobec nich niezależną pozycję polityczną. Oczywiście miało to niebagatelny wpływ na lokalny układ sił. Zdecydowanej przewagi nie była w stanie uzyskać na dłuższy okres żadna z dominujących na Litwie facji magnackich – a więc w realiach drugiej połowy XVII w. radziwiłłowska, sapieżyńska i pacowska. Warto też zwrócić uwagę, że na terenie tym znajdowało się relatywnie dużo królewskich, w tym kilka dużych, oraz kilkanaście mniejszych starostw¹³.

W 1690 r. zdecydowanie największymi posiadaczami ziemskimi w powiecie oszmiańskim byli Radziwiłłowie, którzy posiadali ok. 700 dymów w dobrach dziedzicznych¹⁴. Jednak zdecydowana większość, bo nawet 467 dymów, mogła być zastawiona¹⁵.

Pacowie mieli w tym czasie minimum 285 dymów – były to głównie Postawy, własność biskupa żmudzkiego Kazimierza (120 dymów), Dzisna (85 dymów) oraz Ostrowiec (53 dymy). Te ostatnie majątki należały do podkomorzego litewskiego Feliksa Jana Paca. Zmuszony był on jednak oddać je w zastaw benedyktynom wileńskim zamiast posagu, który powinny wnieść do zakonu jego dwie córki¹⁶. Ponadto miał on starostwo dowgiałiskie razem z wójtostwem sudackim¹⁷.

Jeżeli chodzi o Sapiehów, to według źródeł podatkowych posiadali oni w tym czasie w powiecie oszmiańskim zaledwie 220 dymów¹⁸. Była to majątkość Iwie,

¹² Inna sytuacja była w pierwszej połowie XVII w., ale potężne dobra holszańskie uległy licznym podziałom po śmierci w 1635 r. podkanclerzego Pawła Stefana Sapiehy. Ich „eksydywizja” została ostatecznie przeprowadzona w 1650 r.: C. Jankowski, op. cit., cz. 1, s. 203–213.

¹³ Ich wykaz: *Metryka Litewska*, s. 197–199; zob. też C. Jankowski, op. cit., cz. 3, s. 28. Największe dobra z tej kategorii to Lipniszki i Gieranony (w 1690 r. 390 dymów), przekazane w 1670 r. na utrzymanie litewskiej artylerii.

¹⁴ Głównie linia nieświeńska rodu i podkanclerzy lit. Karol Stanisław Radziwiłł, poza Żupranami, których posesorką była Karolina Ludwika Radziwiłłówna z linii birżańskiej. Na temat dóbr radziwiłłowskich w tym powiecie: zob. C. Jankowski, op. cit., t. 1, s. 106–140.

¹⁵ Porpliszcze u Zenowiczów, 90 dymów (*Metryka Litewska*, s. 112), Głębokie u karmelitanek wileńskich, 100 dymów (ibidem, s. 121), Smorgonie u E. Ixkiela, 117 dymów (ibidem, s. 181), Żuprany u A. Pomiana Pezarskiego, 160 dymów (ibidem, s. 194). W zastawie nie były: Subotniki (140 dymów) i Naliboki (46 i 70 dymów): ibidem, s. 182, 183, 192.

¹⁶ Ibidem, s. 117, 144. Nie należy do tej liczby wliczać Daniuszewa i Kozieniowa (84 dymy), będących własnością Teodory z Tryznów Pacowej, która już od dawna była rozwidziona z Mikołajem Stefanem Pacem, wojewodą trockim, a następnie – po przyjęciu święceń kapłańskich – biskupem wileńskim (zm. 1684): ibidem, s. 183.

¹⁷ Według abiuatury z 1690 r. miało mieć zaledwie 28 dymów. Jest to z pewnością wartość zaniżona, gdyż w 1667 r. liczyło aż 236 dymów (ibidem, s. 197).

¹⁸ C. Jankowski podaje, że ponadto w rękach kodeńskiej linii tej rodziny (kasztelana trockiego Kazimierza Władysława Sapiehy) miały być jeszcze jakieś pozostałości dóbr hol-

dawna własność Kiskzków, a następnie Katarzyny z Radziwiłłów Hlebowiczowej. Ostatecznie w 1685 r. dostała się w ręce jej zięcia, hetmana wielkiego Kazimierza Jana Sapiehy, który już rok później oddał te dobra w zastaw wojewodzie nowogródzkiemu Stefanowi Tyzenhauzowi¹⁹.

Co ciekawe, wydaje się, że wyżej w lokalnej hierarchii od przedstawicieli tych dwóch rodzin stał m.in. wojewoda trocki Michał Kazimierz Kocięł, który dopiero jako pierwszy przedstawiciel tej rodziny awansował na krzesło senatorskie. Posiadał on ok. 300 dymów w dobrach dziedzicznych, będąc właścicielem m.in. Bienicy, Hanuty, Horodziłowa i zapewne Kobylnik²⁰. Ponadto był posesorem starostwa markowskiego, które liczyło w 1690 r. 169 dymów²¹. Do elity posiadaczy ziemskich w powiecie oszmiańskim można też zaliczyć rodziny: Białozorów²², Biegańskich²³, Brzostowskich²⁴, Mosiewiczów²⁵, Ogińskich²⁶, Słuszków²⁷, Druckich Sokolińskich²⁸ czy też Zenowiczów²⁹.

Należy zaznaczyć, iż szczegółowe badania nad postawami politycznymi szlachty i układem sił w powiecie oszmiańskim są znacznie utrudnione ze względu na stan zachowania bazy źródłowej. Jeżeli chodzi o akta sejmikowe z lat 1648–1696, to wydaje się, że dysponujemy zaledwie pięcioma instrukcjami poselskimi na

szańskich. W 1692 r. zostały one oddane w zastaw cześnikowi brasławskiemu Andrzejowi Kamińskiemu. Jeszcze w 1678 r. tenże Sapieha sprzedał Oszmianę Murowaną (27 dymów) Hieronimowi Ważyńskiemu (op. cit., cz. 1, s. 207, 340, 344–346).

¹⁹ *Metryka Litewska*, s. 157; C. Jankowski, op. cit., cz. 3, s. 74, 83.

²⁰ *Metryka Litewska*, s. 124, 137, 140, 155, 165.

²¹ *Ibidem*, s. 197.

²² Duniłowicze i Milcz Elżbiety Białozorowej, wdowy po chorążym w. lit. Krzysztofie, w sumie 152 dymy (*ibidem*, s. 115, 118).

²³ Przede wszystkim Ostrów marszałka brasławskiego Kazimierza Władysława Biegańskiego, 196 dymów (*ibidem*, s. 131).

²⁴ Silco i Chodorówka pisarza i referendarza lit. Jana Władysława Brzostowskiego (244 dymy) oraz kilka mniejszych majątności. Był on też starostą miadziolskim (167 dymów w 1690 r., a jeszcze w 1667 r. – 311 dymów): *ibidem*, s. 115, 131, 133, 140, 197.

²⁵ Bohdanów i część Holszan chorążego lidzkiego Franciszka Józefa Mosiewiczza, w sumie 172 dymy (*ibidem*, s. 175).

²⁶ Kobylniki i Komarowszczyzna podstolego lit. Leona Kazimierza Ogińskiego (187 dymów) oraz Struna marszałka wołkowskiego Mikołaja Franciszka Ogińskiego (44 dymy): *ibidem*, s. 123, 133.

²⁷ Wołożyn kasztelana wileńskiego i hetmana polnego Józefa Bogusława Słuszki (250 dymów): *ibidem*, s. 191.

²⁸ Dołhinów starosty wielatycznego Karola Druckiego Sokolińskiego (150 dymów): *ibidem*, s. 117.

²⁹ Przede wszystkim Szemetowszczyzna starosty oszmiańskiego Krzysztofa Deszputa Zenowicza (po Przędzieckich), 131 dymów (*ibidem*, s. 135).

sejmy walne (pierwszy sejm 1654, drugi sejm 1666, 1667, 1669, 1678/79)³⁰. Dodajmy, że jak na realia litewskie i tak nie jest to zły wynik. Zdecydowanie więcej informacji zawierają inne źródła dotyczące funkcjonowania lokalnych zgromadzeń szlacheckich, przede wszystkim korespondencja.

Na obecnym etapie badań jesteśmy w stanie zidentyfikować zdecydowaną większość, bo nawet 71 posłów (na 80, ale w rzeczywistości na 76, bo dwa sejmiki przedsejmowe zostały zerwane – przed sejmem nadzwyczajnym w 1670 r. i przed sejmem zwyczajnym 1688 r.³¹), którzy reprezentowali powiat oszmiański podczas 40 sejmów walnych w latach 1648–1695. Z rachunku tego zostały wyłączone trzy sejmy elekcyjne (1648, 1669, 1674) oraz warszawski zjazd nadzwyczajny z 1673 r., który następnie zmieniał się w sejm pacyfikacyjny. W tych przypadkach mamy bowiem do czynienia ze znacznie poszerzonymi składami posłów (w 1673 r. nazywanych deputatami), a ponadto do ich szerszej identyfikacji brakuje materiału źródłowego.

Mandaty te sprawowało w sumie 20 osób, z czego aż 58 poselstw (82%! – zaledwie 8 osób. Siedmiu z nich możemy określić jako lokalnych aktywistów sejmikowych. Dla ósmego, Aleksandra Hilarego Połubińskiego, czterokrotne posłowanie z sejmiku oszmiańskiego w okresie, kiedy sprawował urząd starosty oszmiańskiego (lata 1665–1668), było jedynie kolejnym szczeblem na drodze do znacznie bardziej spektakularnej kariery. Od 1669 r. – jako marszałek wielki – należał on do ścisłej, bo zaledwie kilkuosobowej elity władzy na Litwie, próbując odgrywać niezależną rolę w wielkiej polityce w skali nie tylko Wielkiego Księstwa, lecz również całej Rzeczypospolitej³². Warto dodać, że także referendarz litewski Cyprian Paweł Brzostowski, dwukrotny poseł oszmiański na sejmy konwokacyjne w 1668 i 1674 r., jak też miejscowy starosta (1668–1680) i dyrektor sejmikowy (np. w 1669 r.), nieporównywalnie większą aktywnością wykazywał się na szczeblu centralnym oraz w działalności dyplomatycznej³³. Aż 11 osób otrzymało mandat

³⁰ 1654 – BPAU-PANKr., 365, k. 266–267; 1666 – BC, 2736, s. 25–33; 1667 – ibidem, s. 293–303; 1669 – BC, 164, nr 59, s. 465–474 (suplement do instrukcji); 1678/79 – dwa egzemplarze: Росийская национальная библиотека, Sankt Petersburg (dalej: RNB), f. 971, op. 2, 32, k. 92–99; AGAD, AR, dz. II, 1655 (tu tylko początek instrukcji).

³¹ Warto wspomnieć, iż zerwano też sejmik poselski przed konwokacją litewską w 1665 r., odbywającą się w Białej radziwiłłowskiej.

³² O jego karierze zob. A.A. Majewski, *Aleksander Hilary Połubiński (1626–1679). Marszałek wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2017.

³³ Ponadto często posłował z kilku innych sejmików: wileńskiego, orszańskiego, smoleńskiego i rzeczyckiego. O jego karierze: zob. H. Lulewicz, op. cit., s. 192, 418–419; K. Piwarski, *Brzostowski Cyprian Paweł*, PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 48–49; zob. też K. Bobiatyński, *W walce o hegemonię*, s. 30, 67.

w latach 1648–1695 tylko po jednym razie, w zdecydowanej większości nie odgrywając istotnej roli w lokalnych układach politycznych³⁴.

Najczęściej w badanym okresie posłami zostawali: Jan Władysław Deszpot Zenowicz – 12 (w latach 1648–1668) oraz Samuel Hieronim Kocieł – 11 (w latach 1667–1685). Swoje kariery zakończyli oni na najwyższym urzędzie powiatowym, tzn. na marszałkostwie oszmiańskim. Co najmniej dziewięć razy posłem był Mikołaj Władysław Przeddziecki (w latach 1665–1677), a osiem – Adam Maciej Sakowicz (w latach 1648–1658)³⁵. Należy przy tym zaznaczyć, że na ostatnim etapie kariery awansowali oni jeszcze wyżej, tzn. na krzesła senatorskie. Miało to jednak miejsce poza województwem wileńskim – Sakowicz w 1658 r. został wojewodą smoleńskim, a Przeddziecki w 1677 r. kasztelanem nowogródzkim. Obaj zresztą nie zaprzestali wówczas aktywności politycznej na terenie powiatu oszmiańskiego. Po pięć razy, obaj w latach 1688/89–1695, mandaty poselskie otrzymywali: marszałek oszmiański (od 1686 r.) Krzysztof Deszpot Zenowicz³⁶ oraz Jerzy Wawrzyniec Girdzimont Szymkowicz³⁷. Co ciekawe, ta sama para reprezentowała Oszmianę również podczas sejmu konwokacyjnego w 1696 r., a także została wybrana na sejm pacyfikacyjny trzy lata później³⁸. Co najmniej cztery razy posłem z tego powiatu był Stanisław Albrycht Deszpot Zenowicz (w latach 1654–1662), sprawujący od 1649 r. urząd podkomorzego oszmiańskiego³⁹.

³⁴ Byli to: Jerzy Wolan (sejm konwokacyjny 1648), Jan Karol Młocki (koronacyjny 1649), Władysław Hieronim Komar (1661), Krzysztof Franciszek Sapięha (1664/65), Piotr Rudomina Dusiacki (1666 I), Trojan Strawiński (1666 II), Józef Bogusław Słuszka (1672 II), Roman Danilewicz (1678/79), Warakomski – być może cześnik witebski Karol (1683), Michał Kazimierz Kocieł (1683) oraz Marcjjan Bogusław Rymkiewicz Polski (1685).

³⁵ Ponadto podczas sejmu w 1655 r. miał być posłem wileńskim.

³⁶ W okresie późniejszym starosta oszmiański (1701) i wojewoda miński (1709).

³⁷ W przypadku sejmu 1688/89 istnieje możliwość, iż posłem był Jan Michał Girdzimont Szymkowicz, podczaszy oszmiański. Warto wspomnieć, iż Jerzy Wawrzyniec w lokalnej hierarchii osiągnął jedynie urząd pisarza grodzkiego. Ponadto był starostą trabskim (40 dymów w 1690 r.).

³⁸ E. Gąsior, *Sejm konwokacyjny po śmierci Jana III Sobieskiego*, Warszawa 2017, s. 85; D. Wićko, *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, ZH 79/2, 2014, s. 37.

³⁹ Statystyki dotyczące liczby sprawowanych mandatów poselskich zostały sporządzone na podstawie bazy danych, przygotowywanej w ramach realizacji projektu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki: „Parlamentarzyści Wielkiego Księstwa Litewskiego 1566–1794”, pod kierunkiem prof. A. Rachuby, lata 2020–2025. Opisy karier poszczególnych polityków, zob. *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1: *Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, przy współpracy U. Jemialianczuka i A. Macuka, red. A. Rachuba, Warszawa 2004, s. 669, 712, 721, 736, 755–756.

Oczywiście każda z tych osób nie miała na tyle niezależnej pozycji politycznej, aby posiadać możliwość zbudowania własnego zaplecza klientalnego i robienia kariery całkowicie w oderwaniu od powiązań fakcyjnych z najważniejszymi stronnictwami magnackimi tej epoki.

W latach 1648–1655 permanentnie mandaty poselskie otrzymywali – Adam Maciej Sakowicz oraz Jan Władysław i Stanisław Albrycht Zenowiczowie. Ten pierwszy był aktywny na terenie powiatu oszmiańskiego przez co najmniej 35 lat, najpierw sprawując urząd podkomorzego (1628–1649), a następnie starosty grodzkiego (1649–1662). Wydaje się, że już w drugiej połowie lat trzydziestych stanął na czele miejscowych struktur faksji Radziwiłłów birzańskich, pełniąc też u boku Krzysztofa Radziwiłła funkcję podwojewodziego wileńskiego (1639–1640). W sumie aż 24 razy (począwszy od 1626 r.) miał otrzymywać mandat poselski, z czego 21 z sejmiku oszmiańskiego, a incydentalnie również z Mińska (raz) oraz Wilna (dwa razy). Zdobył ogromne doświadczenie nie tylko na forum lokalnym jako działacz sejmikowy, lecz również jako parlamentarzysta. W latach 1659–1662 pełnił też w praktyce funkcje ministerialne, administrując skarbem litewskim w zastępstwie podskarbiego wielkiego⁴⁰.

Natomiast obaj Zenowiczowie powiązani byli ze stronnictwem sapieżyńskim, które do 1654 r. odgrywało rolę litewskiej faksji dworskiej⁴¹. Swoją działalność poselską rozpoczęli dopiero za panowania Jana Kazimierza. Bardzo silną pozycję na terenie powiatu oszmiańskiego rodzina ta utrzymywała również po zakończeniu „potopu moskiewskiego” – aż do początku drugiej połowy lat sześćdziesiątych⁴². Z tej dwójki szczególnie Jan Władysław Zenowicz wykazywał się bardzo dużą aktywnością podczas obrad parlamentu⁴³. Niemniej nie wydaje się, aby zarazem

⁴⁰ H. Lulewicz, op. cit., s. 183–184, 443 (tu podana ogólna liczba 21 mandatów poselskich Sakowicza); M. Nagielski, *Sakowicz Adam Maciej*, PSB, t. 34, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993, s. 334–339.

⁴¹ M. Sawicki, *Stronnictwo dworskie w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1648–1655*, Opole 2010, s. 240, 269, 272, 279, 292, 301, 316.

⁴² Przewagę na tym terenie stronnictwo sapieżyńskie miało jeszcze mieć w trakcie kampanii przed sejmem zwyczajnym 1664 r. (A. Rachuba, *Litwa wobec sądu nad Jerzym Lubomirskim*, KH 93/3, 1987, s. 693).

⁴³ Zajmował on miejsce w ścisłej czołówce najczęściej otrzymujących mandaty posłów litewskich epoki Jana Kazimierza (S. Ochmann-Staniszevska, Z. Staniszevski, *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo – doktryna – praktyka*, Wrocław 2000, t. 2, s. 301–302). Na temat jego wystąpień podczas poszczególnych sejmów: ibidem, t. 1, s. 133, 154, 156, 179, 193, 238, 266, 269, 283, 364–365, 412, 464; zob. też T. Ciesielski, *Sejm brzeski 1653 r. Studium z dziejów Rzeczypospolitej w latach 1652–1653*, Toruń 2003,

przejawiał większe ambicje, aby odgrywać jeszcze bardziej istotną rolę na forum centralnym (np. poprzez awans do warstwy senatorskiej).

Gdy obaj Zenowiczowie zmarli – najpierw Stanisław Albrycht (1665), a następnie Jan Władysław (1669) – schedę polityczną po nich przejął Mikołaj Władysław Przeddziecki. Po zakończeniu służby wojskowej, w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych rozpoczął on działalność polityczną jako stronnik sapieżyński. Po raz pierwszy posłował na sejm w 1665 r. Od razu zwrócił na siebie uwagę spektakularnym protestem (razem z drugim posłem oszmiańskim, którym był Połubiński) przeciwko projektowi zwołania konwokacji litewskiej. Przeciwnicy dworu uznali to za próbę naruszenia unii z Koroną oraz wykorzystania armii litewskiej do rozprawy z Jerzym Lubomirskim. Przeddziecki stał na czele oszmiańskich „partyzantów” radziwiłłowskich oraz sapieżyńskich przez kolejne kilkanaście lat, tocząc bardzo ciężkie boje o utrzymanie wpływów z rosnącymi w siłę, a następnie będącymi w apogeum swojej potęgi Pacami⁴⁴.

Czołowym adherentem tych ostatnich na terenie powiatu oszmiańskiego był niemal przez dwie dekady (od ok. 1666 r.) urzędnik skarbu litewskiego Samuel Hieronim Kocięł. Po dekompozycji faksji pacowskiej na początku lat osiemdziesiątych (kluczową cezurą jest tutaj śmierć hetmana Michała Kazimierza Pacy w kwietniu 1682 r.) przeszedł on na stronę Sapiechów, którzy zdobyli wówczas na tyle duże wpływy, iż byli w stanie obsadzać swoimi ludźmi praktycznie wszystkie mandaty poselskie aż do śmierci Sobieskiego⁴⁵. Dodatkowo ich pozycję na tym terenie znacznie wzmacniało od 1690 r. sprawowanie urzędu starosty oszmiańskiego przez rzeczywistego przywódcę faksji, podskarbiego wielkiego Benedykta Pawła Sapiechy⁴⁶.

Po śmierci Kocięła (1685) najważniejszymi lokalnymi aktywistami tego stronnictwa na dłuższy okres zostali wspomniani już Krzysztof Deszpot Zenowicz oraz Jerzy Wawrzyniec Girdzimont Szymkowicz. Zenowicz kontynuował rodzinne tradycje polityczne – był starszym synem wspomnianego już Stanisława

s. 128, 173, 181, 227; S. Ochmann, *Sejmy lat 1661–1662. Przegrana batalia o reformę ustroju Rzeczypospolitej*, Wrocław 1977, s. 197.

⁴⁴ K. Bobiatyński, *W walce o hegemonię*, s. 66–67; A. Rachuba, *Przeddziecki Mikołaj Władysław*, PSB, t. 26, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 61–62.

⁴⁵ Na temat działalności Kocięła: zob. K. Bobiatyński, *Kariera Samuela Hieronima Kocięła jako przyczynek do badania mechanizmów awansu urzędników skarbu litewskiego w drugiej połowie XVII wieku*, „Rocznik Lituanistyczny” 8, 2022, s. 185–204; T. Wasilewski, *Kocięł Samuel Hieronim h. Pelikan*, PSB, t. 13, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968, s. 225–226.

⁴⁶ *Urzednicy, Litwa*, t. 1, s. 299.

Albrychta⁴⁷. Po stronie Sapiehów z całą pewnością stał jeszcze podczas ich sporu z królem w 1695 r. Obradujący pod dyktando Zenowicza sejmik oszmiański wypowiedział się wówczas zdecydowanie po myśli litewskich hegemonów⁴⁸. Warto jednak zwrócić uwagę, że w kolejnych latach na pewno diametralnie zmienił swoją postawę polityczną. W trakcie sejmiku przedsejmowego, który odbywał się na początku maja 1699 r. i miał poprzedzać sejm pacyfikacyjny, był już promowany do poselstwa przez republikantów. Podczas obrad doszło do ostrego starcia z sapieżnikami, na czele których ciągle stała rodzina Szymkowiczów, związana więzami klientalnymi z podskarbin B.P. Sapieżą⁴⁹. Powtórny zjazd udało się zwołać dopiero po dwóch miesiącach. Zawarto wówczas kompromis co do wyboru posłów – jak już wiemy, po raz kolejny mieli nimi zostać K. Zenowicz oraz J.W. Girdzimont Szymkowicz, teraz stojący już jednak po przeciwnych stronach politycznej barykady. Ostatecznie nie uchroniło to zgromadzenia przed kolejnym rozerwaniem, a Zenowicza przed zajazdem jego majątności przez hetmana Kazimierza Jana Sapieżę⁵⁰.

Oczywiście jest to bardzo mocno uproszczony podział chronologiczny walki o wpływy na tym terenie. Jak pokazuje chociażby przytoczony powyżej przypadek Zenowicza, również sztywne przypisywanie miejscowych polityków do konkretnej faksji przez cały okres ich aktywności na arenie politycznej nie w pełni opisuje stan faktyczny. Jeszcze dobitniej świadczy o tym przebieg kariery Samuela Hieronima Kocięła, którego z całą pewnością nie zawsze można jednoznacznie kwalifikować jako stronnika pacowskiego. Chociażby w latach 1672–1675 nawiązał on bliską współpracę ze stronnictwem radziwiłłowskim, w pewnym stopniu dystansując się od swoich poprzednich patronów.

Ponadto Kocięła stosował się do bardzo pragmatycznej zasady unikania ścisłego łączenia działalności politycznej z aktywnością na innych polach. Nawet kiedy w polityce lokalnej występował jako stronnik Paców, to jako niezwykle ceniony

⁴⁷ Zob. testament S.A. Zenowicza, Wilno 27 XI 1665, Нацыянальны Гістарычны Архіў Беларусі, Мінск, фонд 1732, op. 1, nr 1, k. 47–52v.

⁴⁸ A. Rachuba, *Litwa wobec projektu zwołania sejmu konnego w 1695 r. i walki Sapiehów z biskupem Brzostowskim*, ZH 51/1, 1986, s. 73–74; zob. też G. Sliesoriūnas, *Lietuvos didžioji kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse: didikų grupuočių kova 1690–1697 m.*, Vilnius 2002, s. 164.

⁴⁹ Z pewnością to dzięki jego protekcji Jerzy Wawrzyniec otrzymał w 1690 r. urząd pisarza grodzkiego oszmiańskiego, a kilka lat później (w 1695 r.?) został pisarzem skarbowym (rozchodowym) litewskim.

⁵⁰ D. Wićko, op. cit., s. 37, 47 (przypis 84). O braku posłów oszmiańskich na tym sejmie wspomina B. Dytała, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, Toruń 1991, s. 115, 130 (przypis 36).

specjalista od spraw finansowych i gospodarczych oddawał równocześnie swoje usługi tym rodzinom, które mogły mu zaoferować znacznie większe profity „pieniężne” – a więc Sapiehom oraz Radziwiłłom. Z ramienia tych pierwszych przez mniej więcej dekadę był administratorem ekonomii szawelskiej (1668–1678). Wcześniej służył księciu Bogusławowi Radziwiłłowi, a wiadomo również, że w latach siedemdziesiątych pożyczał duże sumy pieniędzy i świadczył szereg usług dwóm innym czołowym magnatom tej epoki – Michałowi Kazimierzowi Radziwiłłowi oraz Aleksandrowi Hilaremu Połubińskiemu. Wszystkie te działania pozwoliły mu zebrać duży kapitał, który – umiejętnie inwestowany, zarówno poprzez pożyczki, jak i zakup licznych majątkości (głównie na terenie powiatów oszmiańskiego i sąsiedniego wileńskiego) – stał się podstawą do zgromadzenia znacznego majątku. Pozwolił on jego jednemu synowi Michałowi Kazimierzowi na awans do warstwy magnackiej, jak też do ścisłej elity władzy na Litwie⁵¹.

Na podstawie zachowanego materiału źródłowego można wysunąć tezę, że na terenie powiatu oszmiańskiego w drugiej połowie XVII w. w długich okresach panowała względna równowaga sił politycznych pomiędzy najważniejszymi frakcjami⁵². Oczywiście, niekiedy musiała ona być zakłócana, szczególnie w okresach apogeum hegemonii pacowskiej czy też sapieżyńskiej. Jak już wspomniano, należy też pamiętać, że na przebieg obrad w Oszmianie mógł też wpływać aktualny układ sił oraz przebieg wydarzeń na odbywającym się równolegle sąsiednim sejmiku wileńskim.

Analizując ten problem, warto zwrócić uwagę, że zachowane instrukcje poselskie zawierają w zdecydowanej większości treści sformułowane w wyważonej formie i retoryce. W dokumentach tych starano się umieścić obok siebie artykuły zgłoszone zarówno przez regalistów, jak i przedstawicieli opozycji. O najważniejszych problemach zewnętrznych i wewnętrznych państwa wypowiedano się z reguły w bardzo umiarkowanym tonie. Podczas sejmiku przedsejmowego, któ-

⁵¹ Szczegółowo zagadnienie to zostało omówione w artykule: zob. K. Bobiatyński, *Kariera Samuela Hieronima Kocięła*, s. 188–200.

⁵² Bardzo rzadko dysponujemy danymi kwantytawnymi, które pomagają odtworzyć aktualny układ wpływów politycznych na danym terenie. Niewątpliwie takim źródłem mogą być wyniki głosowania na marszałka sejmiku elekcyjnego w 1669 r. W powiecie oszmiańskim 22 posłów poparło kandydata wspieranego przez Paców (Jana Odrowąża Pieniążka), a 10 – faworyta Radziwiłłów (Szczęsnego Potockiego): zob. BC, 404, s. 183–185; Львівська Державна наукова бібліотека ім. В. Стефаника, f. 45/1, 567, s. 8–9; J. Stolicki, *O wyborze marszałka poselskiego podczas sejmiku elekcyjnego 1669 roku*, w: *Poprzez stulecia. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Antoniemu Podrazie w 80. rocznicę urodzin*, red. D. Czerska, Kraków 2000, s. 88.

ry zebrał się 31 grudnia 1653 r., tuż po zakończonej niepowodzeniem kampanii żwanieckiej, szlachta poleciła jedynie, aby posłowie zbadali, „dlaczego *exoptata pax* z domowym nieprzyjacielem nie była i nie jest recepta” i „dla jakowych przyczyn o swój poniechawszy starać się pokój, zagranicznymi szukano *occasionem* niepokoju, sumptów nieznośnych Rzeczypospolitej *non consentientibus ordinibus* i straty wojsk, i pory wojennej zażyto”. Zezwolono zarazem na zatrzymanie w służbie wojska starego i nowego zaciągu, uchwalenie podatków na jego utrzymanie, a w razie potrzeby – nawet na zwołanie pospolitego ruszenia⁵³.

Nawet instrukcja dla posłów na sejm grodzieński, sformułowana na początku listopada 1678 r., chociaż zjazd zakończył się zdecydowanym sukcesem antykrólewskiej opozycji, nie zawiera właściwie żadnych personalnych ataków na Jana III Sobieskiego. Co więcej, szlachta oszmiańska podziękowała monarsze za starania o zawarcie wiecznego pokoju z Moskwą i sojuszu przeciwko Turcji, jak też zaapelowała, aby zwrócono mu ze skarbu należny dług. Ze spraw kontrowersyjnych zalecono, aby zostało zbadane, dlaczego uchwalone na poprzednich sejmach dochody podatkowe nie wystarczyły na zapłatę zaległego żołdu dla litewskiego wojska. Ponadto do króla skierowano wezwanie, aby „*ex persona sua*” zapobiegł spodziewanemu przemarszowi wojsk szwedzkich przez Żmudź do Prus Książęcych i „*cum statibus Reipublicae et securitati publice consulere* raczył”, nie obarczając go bezpośrednio winą za zaistniałą sytuację⁵⁴.

Naturalnie w okresach natężenia walki politycznej oraz komplikowania się sytuacji wewnętrznej musiały zdarzać się sytuacje, kiedy to sejmik oszmiański stał się areną zaciekłych zmaganiań, które daleko wykraczały poza przyjęte standardy prowadzenia walki politycznej. Konfrontacja w lutym 1666 r., kiedy to po raz pierwszy niewielką przewagę na tym terenie udało się zdobyć Pacom, przebiegła jeszcze w miarę spokojnie, choć – jak już wspomniano – oponenti wskazywali na rolę specyficznego środka korupcyjnego (sprowadzenie alkoholu dla szlachty). Do dużo ostrzejszych scen dochodziło wielokrotnie w latach siedemdziesiątych, w okresie gwałtownej brutalizacji życia politycznego. Po przeciwnych stronach „powiatowej barykady” stanęli wówczas Samuel Hieronim Kocięł oraz Mikołaj Władysław Przeddziecki. Obaj aktywiści wzajemnie szczerze się nienawidzili, a ponadto po śmierci Jana Władysława Zenowicza zaciekle walczyli o najwyższy

⁵³ BPAU-PANKr., 365, k. 266–267.

⁵⁴ RNB, f. 971, op. 2, 32, k. 92–99. Na kompromisowy dobór artykułów, jak też stosunkowo umiarkowaną retorykę instrukcji oszmiańskich z 1666, 1667 i 1669 r. zwracano już uwagę w literaturze (K. Bobiatyński, *W walce o hegemonię*, s. 87; A.A. Majewski, op. cit., s. 349; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie wobec rokoszu*, s. 276–277, 302–303).

urząd powiatowy, tzn. marszałkostwo oszmiańskie. Szczególną zawziętością oraz gwałtownym temperamentem wykazywał się Kocięł. Już pod koniec 1669 r., kiedy to próbował podważyć legalność awansu na marszałkostwo swojego adwersarza: „rozpisał więcej sta dwudziestu listów”, a Przeddziecki wówczas skonstratował, że jego wróg: „snać na ten czas, kiedy te listy pisał, sam był w mózg postrzelony”⁵⁵.

W tym kontekście trzeba wspomnieć przede wszystkim o przebiegu wspomnianego już sejmiku przedsejmowego, który miał miejsce na początku listopada 1678 r. Stronnictwo pacowskie osiągnęło wówczas zdecydowaną przewagę nad przeciwnikami i udało się mu obsadzić obydwa mandaty – posłami zostali bowiem sam Kocięł oraz chorąży oszmiański Roman Danilewicz. Zjazd odbywał się w miejscowym dworze starościńskim. Jak donosił biorący w nim udział Cyprian Paweł Brzostowski, frekwencja była niezwykle wysoka: „nad zwyczaj miał *numerosam nobilitatem*” i „z obu stron mieli wielkie gromady szlachty, jako nie pamiętam większych”⁵⁶. Masowo stawili się mieli m.in. uczestnicy odbywających się w Miadziole roków sądowych. Jak wynika z tej samej relacji, fakcja pacowska osiągnęła niewielką przewagę liczebną. Ponieważ pod instrukcją miało być ponad 200 podpisów reprezentujących tę stronę, można szacować, iż w Oszmianie zgromadzić się wówczas mogło nawet do 400 szlachty⁵⁷.

Sejmikujący szybko podzielili się na dwa koła, zaraz po tym, jak doszło do ostrej konfrontacji podczas próby wyboru sejmikowego dyrektora. Bardzo chciał nim zostać marszałek „starej laski” – Mikołaj Władysław Przeddziecki, który złożył utrzymaną w konfrontacyjnym tonie deklarację, „że sam diabeł mi nie wydrze direkty”. Spotkał się jednak ze zdecydowaną kontrakcją ze strony swoich przeciwników, gdyż Kocięł („mając wielkie po sobie *factie*”) zarzucił, że ciąży na nim banicja ze względu na niespłacony dług w wysokości 10 tys. zł. Następnie doszło do tumultu. Brzostowski, który próbował bezskutecznie uspokoić sytuację i podjąć się mediacji pomiędzy obydwiema stronami, zanotował, iż „jedna strona drugą popychać poczęli”, a następnie: „porwawszy stół rzucili na siedzących u niego, gdzie się i mnie dostało, a potym stoły, ławy połamawszy, ułomkiem szlachcica rozkrwawiono”. Ostatecznie regaliści opuścili obrady i udali się do pobliskiego kościoła (zapewne parafialnego pw. św. Michała). Pod ich nieobecność obrano

⁵⁵ M.W. Przeddziecki do M.K. Radziwiłła, Szemetowszczyzna, 12 I 1670, AGAD, AR, dz. V, 12545, s. 9–10; zob. też K. Bobiatyński, *W walce o hegemonię*, s. 106.

⁵⁶ C.P. Brzostowski do A.H. Połubińskiego, Oszmiana, 6 XI i Wilno, 13 XI 1678, AGAD, AR, dz. V, 1503/3, s. 20–22, 28–29.

⁵⁷ RNB, f. 971, op. 2, 32, k. 92–99 („Podpisów zaś Ich MMściów panów urzędników i Ich MMściów panów obywatelów powiatu oszmiańskiego jest więcej dwóchset”).

posłów, czego legalności później – pomimo licznych protestów – nie udało się już podważyć⁵⁸.

Do podobnych wydarzeń, w których główną rolę znowu przyszło odegrać Kocięłowi i Przeddziekiemu, oraz podziału zebranych na dwa koła doszło również podczas sejmiku relacyjnego, który odbywał się w lipcu 1681 r., po zerwanych obradach sejmu⁵⁹. Wydaje się jednak, że obrady tego zjazdu nie miały aż tak brutalnego przebiegu, jak prawie trzy lata wcześniej. Znowu „fakcja kocięłowa” musiała uzyskać przewagę, skoro wysłała w imieniu całego sejmiku posła do monarchy – cześnika witebskiego Karola Warakomskiego. Miał on prosić o zwołanie sejmu nadzwyczajnego, aby znaleźć środki na opłacenie wojska. W instrukcji znalazły się ponadto instancje, które dotyczyły wyłącznie interesów Kocięła oraz jego bliskiego współpracownika – Romana Danilewicza⁶⁰.

Należy na koniec podkreślić, że w drugiej połowie XVII w. szlachta oszmiańska „w swojej masie” potrafiła w razie potrzeby udowodnić, iż posiada polityczną podmiotowość. Niezależność była w stanie zmanifestować nawet w czasie, gdy mieliśmy do czynienia ze skrajną „oligarchizacją” życia publicznego na Litwie przez faksje magnackie. Najbardziej przekonywająco tę tezę potwierdzać mogą wydarzenia, do których doszło w burzliwym 1672 r., kiedy to cała Rzeczpospolita stanęła na krawędzi otwartej wojny domowej. W Wielkim Księstwie stronnicy króla, a więc fakcja pacowska, przystąpili wówczas do ostrej rozprawy z prawdziwymi albo domniemanymi zwolennikami malkontentów, którzy mieli być zamieszani w spisek detronizacyjny. W sierpniu tego roku na sejmiku oszmiańskim, aby „porządnie kulbaczyć” powiat, zjawili się kilku ważnych oficerów armii litewskiej, stanowiących najbliższy krąg klientalny hetmana Paca. Towarzyszyło im „ośmdziesiąt towarzystwa nieznacznie ordynowanych”, którzy – jak donoszono – „armata właśnie *manu*, nie jako na sejmik, ale jako do obozu gromadzili się”. W reakcji na to okoliczna szlachta, zmobilizowana przez Mikołaja Władysława Przeddzieckiego, niezwłocznie przybyła na zjazd „we trzechset koni”, dając skuteczny odpór wojskowym i nie pozwalając sobie przemocą narzucić woli litewskich magnatów⁶¹.

⁵⁸ C.P. Brzostowski do A.H. Połubińskiego, Oszmiana, 6 XI i Wilno, 13 XI 1678, AGAD, AR, dz. V, 1503/3, s. 20–22, 28–29.

⁵⁹ A. Rachuba, Wstęp do: J.W. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik (1640–1684)*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 1987, s. 82–83. Krótką relację na temat przebiegu tego zjazdu zawiera list wojskiego rzeczywistego Jerzego Kamińskiego do Stanisława Niezabitowskiego, Dolatycze, 30 VII 1681, AGAD, AR, dz. V, 6371, s. 11–13.

⁶⁰ AGAD, APP, 133, s. 72–79; BJ, 1151, k. 132–133.

⁶¹ M.W. Przeddziecki do M.K. Radziwiłła, Szemetowszczyzna, 23 VIII 1672, AGAD, AR, dz. V, 12547, s. 3–6; zob. też: K. Bobiatyński, *Sejmiki litewskie wobec kryzysu wewnętrznego*

Nic zatem dziwnego, że ponad dwie dekady później znacząca część szlachty oszmiańskiej czynnie zaangażowała się w ruch republikański, skierowany przeciwko hegemonii sapieżyńskiej⁶². Jeden z jego przywódców, Michał Kazimierz Kocieliński – jak już wspomniano – wywodził się z lokalnej elity politycznej i aktywność publiczną zaczynał m.in. od pełnienia mandatu poselskiego z powiatu oszmiańskiego na sejm w 1683 r. Wówczas był jeszcze stronnikiem Sapiechów, natomiast później – podobnie jak jego szwagier, znany nam już Krzysztof Deszpot Zenowicz – całkowicie zmienił swoją postawę. Jako pułkownik generalny województw oraz powiatów litewskich, od 1698 r. zaczął odgrywać kluczową rolę w animowaniu wystąpień miejscowych obywateli wymierzonych przeciwko dominacji swoich niedawnych patronów⁶³.

Jesienią 1700 r. udało się mu zgromadzić poważne siły, złożone ze szlachty witebskiej, orszańskiej, mściławskiej i przede wszystkim oszmiańskiej, na czele której stanął jako pułkownik Zenowicz. Pierwsza konfrontacja zbrojna z oddziałami Benedykta Pawła Sapiehy zakończyła się jednak sromotną porażką. Starcie to miało miejsce 15 października pod samą stolicą powiatu. Jak czytamy w relacji, która z pewnością powstała w kręgu sapieżyńskim, podskarbi wielki: „*tanta resolutione* uderzył, że w jednym kwadransie wszystkie 19 chorągwi pod komendą JM p. Kotła będące z pola spędził, ledwo sami przywódcy [–] i insi wpływ przez rzekę Oszmianę ucieczką salwowali się”. Republikanci utracili całą artylerię (sześć działek), jak też chorągiew dragońską oraz dwie chorągwie piechoty, które miały zostać wycięte⁶⁴. Warto zaznaczyć, że po stronie Sapiechów walczyła ciągle liczna grupa jego miejscowych zwolenników, na czele z chorążym oszmiańskim Stanisławem Jerzym Poźniakiem⁶⁵.

Republikanci wzięli srogi rewanż już po prawie pięciu tygodniach (18 listopada), kiedy to w bitwie pod Olkiennikami udało im się rozbić siły litewskich

Rzeczypospolitej latem 1672 roku, w: *Po unii – sejmniki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013, s. 234–236; idem, *Rola wojska w życiu publicznym w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie tzw. hegemonii pacowskiej (1666–1682)*, w: *Spółeczeństwo staropolskie. Seria nowa*, t. 4: *Spółeczeństwo a wojsko*, red. I. Dacka-Górzyńska, A. Karpiński, M. Nagielski, Warszawa 2015, s. 178–179.

⁶² Próbę rekonstrukcji składu tego stronnictwa i jego zaplecza w terenie podjął T. Grala, *Stronnictwo saskie na Litwie w pierwszym okresie panowania Augusta II*, praca doktorska napisana pod kierunkiem dr. hab. M. Foryckiego, prof. UAM, Poznań 2017, s. 131–147.

⁶³ Szerzej na temat jego kariery zob.: J. Gierowski, *Kocieliński Michał Kazimierz h. Pelikan*, PSB, t. 13, s. 223–225.

⁶⁴ Ekscerpt z pewnego listu, de data 16 X 1700 z Wilna, BN, BOZ, 2022, k. 6–7v; zob. też C. Jankowski, op. cit., cz. 1, s. 311–312.

⁶⁵ Na temat jego pozycji w powiecie: zob. C. Jankowski, op. cit., cz. 1, s. 155–157.

hegemonów, co stało się początkiem końca potęgi politycznej stronnictwa sapieżyńskiego. Trzeba podkreślić, że istotny wkład w to zwycięstwo wniosła szlachta oszmiańska, która w ramach pospolitego ruszenia wystawiła aż siedem chorągwi, pod którymi służyło ponad 370 osób⁶⁶. Zresztą okupiła je dotkliwymi stratami, gdyż w boju poległ m.in. jeden z rotmistrzów, skarbnik oszmiański Michał Kozieł Poklewski, jak też łowczy oszmiański Antoni Ślizień, a wśród rannych znalazł się Ludwik Chomiński, republikancki powiatowy chorąży⁶⁷.

Analiza funkcjonowania struktur politycznych, przeprowadzona na tle lokalnych stosunków majątkowych, pokazuje, że sejmik oszmiański odgrywał bardzo ciekawą rolę w litewskim życiu publicznym drugiej połowy XVII w. Jego obrady z pewnością z reguły stanowiły bezpośrednie odbicie rywalizacji politycznej pomiędzy fakcjami magnackimi, a czołowi aktywiści powiatowi powiązani byli bliskimi więzami klientalnymi z wielkimi postaciami litewskiej sceny politycznej. Z drugiej strony oszmiański „naród polityczny” (jak i większość jego liderów) wyraźnie dążył do zachowania i podkreślania swojej politycznej podmiotowości oraz względnej niezależności od litewskich hegemonów. Wydaje się, że bardzo ciekawe wyniki mogą przynieść podobne badania przeprowadzone w stosunku do innych zjazdów, pozostających w cieniu tzw. sejmików „górných”, ale zajmujących ważną pozycję w systemie politycznym Wielkiego Księstwa tej epoki.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, wyd. M. Jusupović, Warszawa 2019.
- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, wyd. R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius 2015.
- Metryka Litewska. Rejestry podymnego. Województwo wileńskie 1690 r.*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 1990.
- Poczobut Odlanicki Jan Władysław, *Pamiętnik (1640–1684)*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 1987.
- Анішчанка Я., *Збор твораў у 6 т.*, т. 5: *Абывацелі правінцыі: Інструкцыі шляхецкіх сеймікаў беларускіх земляў ВКЛ (Літоўская правінцыя)*. Зб.дакум, Мінск 2009.

⁶⁶ Rotmistrzami byli: Krzysztof Deszpot Zenowicz, Jakub Kazimierz Kijanowski, Michał Kozieł Poklewski, Ludwik Chomiński, Bronisław Michał Frąckiewicz Radziwiński, Ludwik Chreptowicz oraz Michał Ważyński.

⁶⁷ *Postanowienie generalne stanów W. X. Litewskiego, wieczne y nigdy nienaruszone, na zjeździe walnym województw y powiatów pospolitym ruszeniem pod Olkinikami uchwalone Roku Pańskiego 1700*, Wilno 1700, strony bpag.; zob. też C. Jankowski, op. cit., cz. 1, s. 312–313.

Opracowania

- Bobiatyński K., *Kariera Samuela Hieronima Kocięła jako przyczynek do badania mechanizmów awansu urzędników skarbu litewskiego w drugiej połowie XVII wieku*, „Rocznik Lituaniści” 8, 2022, s. 185–204.
- Bobiatyński K., *Michał Kazimierz Pac. Wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2008.
- Bobiatyński K., *Rola wojska w życiu publicznym w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie tzw. hegemonii pacowskiej (1666–1682)*, w: *Spółczesność staropolska. Seria nowa, t. 4: Społeczność a wojsko*, red. I. Dacka-Górzyńska, A. Karpiński, M. Nagielski, Warszawa 2015, s. 167–187.
- Bobiatyński K., *Sejmiki litewskie wobec kryzysu wewnętrznego Rzeczypospolitej latem 1672 roku*, w: *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013, s. 227–243.
- Bobiatyński K., *W walce o hegemonię. Rywalizacja polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1667–1674*, Warszawa 2016.
- Ciesielski T., *Sejm brzeski 1653 r. Studium z dziejów Rzeczypospolitej w latach 1652–1653*, Toruń 2003.
- Dybaś B., *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, Toruń 1991.
- Gąsior E., *Sejm konwokacyjny po śmierci Jana III Sobieskiego*, Warszawa 2017.
- Gierowski J., *Kocięł Michał Kazimierz h. Pelikan*, PSB, t. 13, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968, s. 223–225.
- Gloger Z., *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 4, Warszawa 1903.
- Grala T., *Stronictwo saskie na Litwie w pierwszym okresie panowania Augusta II*, praca doktorska napisana pod kierunkiem dr. hab. M. Foryckiego, prof. UAM, Poznań 2017.
- Jankowski C., *Powiat oszmiański: materiały do dziejów ziemi i ludzi*, cz. 1–4, Petersburg 1896–1900.
- Jurgaitis R., *Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Kaunas 2007.
- Kołodziej R., Zwierzykowski M., *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Poznań 2012.
- Konieczna D., *Litewska kampania sejmikowa przed sejmem warszawskim z 1677 roku*, „Rocznik Lituaniści” 3, 2017, s. 81–93.
- Konieczna D., *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzesko-litewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2013.
- Konieczna D., *Zmagania dworu z opozycją litewską przed sejmem grodzieńskim z lat 1678–1679*, w: *Król Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1674–1683*, red. D. Milewski, Warszawa 2016, s. 73–87.
- Lulewicz H., *Elita polityczno-społeczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVII wieku*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. T. Wasilewskiego w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1984.
- Łopatecki K., *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 14/2, 2015, s. 9–43.
- Majewski A.A., *Aleksander Hilary Potubiński (1626–1679). Marszałek wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2017.
- Nagielski M., *Sakowicz Adam Maciej*, PSB, t. 34, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993, s. 334–339.
- Ochmann S., *Sejmy lat 1661–1662. Przegrana batalia o reformę ustroju Rzeczypospolitej*, Wrocław 1977.

- Ochmann-Staniszevska S., Staniszewski Z., *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo – doktryna – praktyka*, t. 2, Wrocław 2000.
- Piawski K., *Brzostowski Cyprian Paweł*, PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 48–49.
- Rachuba A., *Litwa wobec projektu zwołania sejmu konnego w 1695 r. i walki Sapiechów z biskupem Brzostowskim*, ZH 51/1, 1986, s. 63–80.
- Rachuba A., *Litwa wobec sądu nad Jerzym Lubomirskim*, KH 93, 1987, 3, s. 679–707.
- Rachuba A., *Przedziecki Mikołaj Władysław*, PSB, t. 26, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 61–62.
- Rachuba A., *Wielkie Księstwo Litewskie wobec rokoszu Jerzego Lubomirskiego w latach 1664–1667*, praca doktorska napisana pod kierunkiem dr. hab. T. Wasilewskiego w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1979.
- Sawicki M., *Stronictwo dworskie w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1648–1655*, Opole 2010.
- Sliesoriūnas G., *Lietuvos didžioji kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse: didikų grupuocių kova 1690–1697 m.*, Vilnius 2002.
- Stolicki J., *O wyborze marszałka poselskiego podczas sejmu elekcyjnego 1669 roku*, w: *Poprzez stulecia. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Antoniemu Podrazie w 80. rocznicę urodzin*, red. D. Czarska, Kraków 2000, s. 85–92.
- Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1: *Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, przy współpracy U. Jemialianczuka i A. Macuka, red. A. Rachuba, Warszawa 2004.
- Wasilewski T., *Kocielł Samuel Hieronim h. Pelikan*, PSB, t. 13, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968, s. 225–226.
- Wičko D., *Kampania przedsejmowa 1699 roku w Wielkim Księstwie Litewskim*, ZH 79, 2014, 2, s. 29–53.
- Wisner H., *Przedsejmowy sejmik nowogrodzki w latach 1607–1648*, PH 69, 1978, 4, s. 677–693.
- Zakrzewski A.B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000.

Abstract

The Oshmyany sejmik as a forum of political struggle in the second half of the 17th century

Keywords: district sejmiks, land deputies, political rivalry, magnate parties, clientele

The subject of the article is functioning of the Oshmyany sejmik in the second half of the 17th century. Although in the Lithuanian symbolic hierarchy it took the second place, immediately after the Vilna sejmik, it cannot be counted among “upper” assemblies, playing a key role in the struggle for political domination. The analysis of property structure demonstrated that on the territory of the Ashmyany district of that time there were no magnate

estates, and a strong position was held by the so-called “middle” nobility. It affected directly the political relations. In the area dominated a relative balance of power between the main parties, even though, of course, in the period of the so-called hegemony the Pac family sporadically gained an advantage, and later also the Sapieha family. Local political leaders, although connected with strict clientele ties with the most prominent Lithuanian politicians of that period, often tried to preserve independence, and sometimes even made surprising turns and changed their political “colours.” Also the Ashmiany nobility could manifest their subjectivity and stand up against the Lithuanian “oligarchs” – either the Pac family in 1672, or much more decidedly, during the bloody confrontation with the Sapiehas in 1700.

Translated by Stefan Kubiak